

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ИЛИМДЕР УЛУТТУК АКАДЕМИЯСЫНЫН
Ч.Т. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Б.Н. ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 10.17.547. Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК: (801.541.1+802.0+809.434.1):69

Шакеева Назира Мукамбетовна

**Англис тилиндеги курулуш терминдери жана алардын кыргыз тилинде
функционалдык шайкештиги (салыштырма сөз жасоо тажрыйбасы)**

Адистиги: 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окмуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек – 2017

Диссертациялык иш Н. Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин чет тилдер жана компьютердик лингвистика жана маданий аралык байланыштар кафедраларында аткарылды

Илимий жетекчиси:

филология илимдеринин
кандидаты, доцент
Жумалиева Г.Э.

Расмий оппоненттер:

филология илимдеринин доктору,
профессор
Кареева Зина
филология илимдеринин
кандидаты
Калыбекова Зияда Садыковна

Жетектөөчү мекеме:

И.Арабаев атындагы кыргыз
мамлекеттик университетинин
лингвистика кафедрасы.
Дареги: 720026, Бишкек ш.,
Раззаков көчөсү 51

Диссертация иш 2017-жылдын 1-декабрында саат 14-00 дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Т. Айтматов атындагы тил жана адабият институтунун, Ош мамлекеттик университетинин, Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин алдындагы филология илимдеринин доктору (кандидаты) окмуштуулук даражасын изденип алуу учун уюштурулган Д 10.17.547 (<http://aytmatov-ilim.tk>) диссертациялык кеңешинин жыйынында корголот. Дареги: Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а.

Диссертациялык иш менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а), Ош мамлекеттик университетинин (723500, Ош шаары, Ленин кочосу, 331) жана Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин (720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү, 44) илимий китепканаларынан таанышууга болот.

Автореферат 2017 -жылдын 30.10.2017 жөнөтүлдү.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу
катчысы, филология илимдеринин кандидаты,
улук илимий кызматкер

Конурбаева Р.Э.

ИЛИМИЙ ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Иштин актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүккө ээ болушу менен кыргыз тили мамлекеттик тил болуп, ал эми совет заманында улуттар аралык алака тили катары кызмат аткарган орус тили КР Конституциясынын мыйзамынын негизинде расмий тилдин макамын алды. Биздин өлкөнүн мамлекеттер аралык байланыштарынын кеңейишине байланыштуу кыргыз тилинин англис, орус, кытай тилдери сыяктуу дүйнөлүк тилдер менен салыштырып изилдөө үчүн объективдүү мүмкүнчүлүктөрдүн жаңы багыттары пайда болду. Бул өнүткөн ааламдашуу доорунда колдонулушу өзгөчө чоң мааниге ээ болгон англис тили менен кыргыз тилин салыштырып изилдөө адам ишкердүүлүгүнүн көп тармактарына англис сөздөрүнүн, б.а. англицизмдердин киришинин көбөйүү тенденциясын экспликациялайт. Жалпыга белгилүү болгондой, тилди өнүктүрүүнүн маанилүү факторлорунун бири болуп биздин жашоо-тиричилигибизге кирген бардык жаңы көрүнүштөрдү тилде системалуу жана коюлган так максаттарга ылайык фиксациялап жайгаштыруу саналат, ошондуктан бул процессти лингвистикалык жактан жөнгө салуу жана коррекциялап тууралоо биздин коомдун тилдик саясатынын маанилүү маселелеринин катарында турууга тийиш. Демек, кыргыз тилинин терминдик катмарын байытуу жана стандартка келтирүү максаты менен кыргыз жана генеалогиялык жактан тектеш болбогон англис тилдеринин терминдерин жана терминдик аталыштарын салыштырма аспектиде изилдөө биздин коомдун өнүгүү кезеңинде өзгөчө мааниге ээ болот. Мунун негизинде англис тилин кыргыз тилдүү аудиторияда окуунун жана окутуунун маселелери, социалдык-экономикалык муктаждыктар, жаңы технологияларды коомдун ар кыл тармактарында, анын ичинде курулуш индустриясынын тармагында өздөштүрүү англис жана кыргыз тилдеринин курулушка байланыштуу терминдерин салыштырып изилдөөнүн актуалдуулугун аныктайт.

Изилдөөнүн предметин адам баласынын өндүрүштүк ишмердигинин өзгөчөлөнгөн түрүнө кирген курулуштун 5 этабына түздөн-түз тиешелүү англис жана кыргыз тилдериндеги сөздөр же алардын өзүнчө маанилери жана сөз айкаштары түзөт.

Изилдөөнүн объектиси - курулуш өндүрүшүндөгү түшүнүктөрдү чагылдырган англис жана кыргыз тилдеринин терминологиялык бирдиктери.

Изилдөөнүн максаты болуп англис жана кыргыз тилдериндеги курулуш терминологиясынын калыптаныш өзгөчөлүктөрүн жана түзүлүшүн салыштырма аспектиде изилдөө, классификациялоо жана сыпаттоо менен англис терминдеринин кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерин аныктоо эсептелет.

Теманын мамлекеттик программалар менен байланышы. Иш жеке демилге менен аткарылды.

Коюлган максатка ылайык **изилдөөнүн** төмөндөгүдөй **милдеттери** аныкталды:

- жалпы тил илими, анын ичинен кыргыз тил илими жаатында терминология жана терминдер маселесине сереп салуу;
- англис тилиндеги курулуш терминдерине жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерине сөз жасоо талдоосун жүргүзүү жана бул аспектиде негизги методологиялык принциптерди аныктоо;
- англис тилиндеги курулуш терминдеринин жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык жактан шайкеш келген бирдиктерге сөз жасоо – морфологиялык талдоо жүргүзүү;
- кыргыз тилдүү топторго англис тилиндеги курулуш терминологиясын үйрөтүүдө оң жана терс интерференция зоналарын болжолдоо жана баяндоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгын төмөнкү натыйжалар аныктайт: 1) алгачкы ирет куруучулардын кесибинин концептуалдык мазмунун чагылдыруучу, лексиканын спецификалык катмары болуп эсептелген курулуш терминдери англис жана кыргыз тилдеринде салыштырма аспектиде каралды; 2) кыргыз тилинде алгач ирет курулуш терминдеринин функционалдык-семантикалык мазмуну комплекстүү түрдө анализге

алынды; 3) англис тили менен аналогия боюнча кыргыз тилиндеги курулушка тиешелүү жаңы терминдердин сөз жасоо моделдери аныкталып дифференцияланды; 4) англис тилиндеги курулуш терминдеринин негизинде кыргыз тилиндеги аналогиялык терминдердин сөз жасоо ресурсу ачыкталды; 5) конкреттүү тилдик материалдын негизинде кыргыз тилиндеги курулушка тиешелүү жаңы терминдердин калыптанышынын негизги багыттары аныкталды.

Иштин теориялык мааниси. Илимий иш генеалогиялык жактан тектеш эмес, грамматикалык жактан ар типтеги тилдердин материалында адистик терминологиялык системаларды салыштырып, окуп үйрөнүүгө салым кошо алат жана ошондой эле анын негизги жоболору, жыйынтыктары менен тыянактары англис, кыргыз тил илиминин терминологиялык системаларын изилдөө теориясы менен практикасына жана тил илиминин бул тармактарынын ар бирине да өз пайдасын тийгизе алат.

Иштин практикалык мааниси. Илимий изилдөөнүн материалдары курулуш терминологиясынын кыргызча-англисче сөздүгүнүн баштапкы негизи болуп бере алат; анын жоболорун, натыйжа-жыйынтыктарын, окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн жождордогу техникалык адистиктер үчүн жазылчу англис тили боюнча окуу китептерин түзүүдө колдонсо болот жана ошондой эле иштин фактылык тилдик жана теориялык материалдары жождо курулуш адистиктеринин кыргыз тилдүү топторунда сабак өткөн англис тили сабагынын окутуучуларына да пайдалуу болушу мүмкүн.

Илимий иште колдонулган лингвистикалык анализдин **изилдөө ыкмалары:** сыпаттама, морфологиялык-сөз жасоо жана компоненттик-семантикалык ыкмалары. Англис курулуш терминологиясын жана ага шайкеш кыргыз тилдик бирдиктерди салыштырып окуунун жүрүшүндө сунушталган жоболорду бекемдөө үчүн статистикалык эсептөө ыкмасы колдонулду

Коргоого сунуш кылынган жоболор:

1. курулушка тиешелүү болуу менен терминдик мазмунга ээ болуп жаткан кыргыз тилинин лексикалык бирдиктерин төмөндөгү жагдайларды эске алуу менен стандартка келтирүү мүмкүн: 1) сөз жасоонун бай потенциалына ээ болгон орус тили азыркы учурда мурдагыдай эле кыргыз тилине кирип жаткан англис курулуш терминдеринин транслятору катары кызмат кылат; 2) эл аралык байланыштардын жана курулуш технологиясынын интенсивдүү өнүгүшүнөн улам, англис курулуш терминдеринин ал тилден кыргыз тилине түз кириши менен алардын адаптацияланышы байкалат.

2. Бай жана эски салтка ээ болгон англис курулуш терминологиясында узак убакыт аралыгында курулуш адистигинин жалпы концептуалдык мазмунун билдирген көптөгөн терминдердин маанилери тарып жана лексикалашууга дуушар болгон. Ошондуктан, англис терминдеринин кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктери кеңири мааниге ээ жана алар жайылтылган пропозициянын жардамы менен берилет.

3. Англис тилиндеги курулуш терминологиясынын калыптанышы негизинен өз каражаттары аркылуу, анын ичинде сөз жасоо ресурстары аркылуу түзүлөт. Ал эми кыргыз тилинде курулуш терминдерин жасоо көбүнчө сөз өздөштүрүү аркылуу жана кыргыз тилдик каражаттарынын жардамы менен түзүлөт. Алар убакыттын өтүшү менен терминдештирүү процесстерине кабылышат.

4. Курулуш терминдерин кыргыз топторунда окутууда терминдердин морфемалык-сөз жасоо түзүлүштөрүн билүү маанилүү, анткени алардын маанилик жагын таанып-көрсөтүүдө «тилдик божомолдоону» колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Изденүүчүнүн жеке салымы болуп диссертациялык иште жыйналган болжол менен 12000 миң сөздөн жана салыштырылып жаткан тилдердин ар бири боюнча 6000 миң сөз айкаштарынан турган фактылык тилдик корпус, салыштырылып жаткан эки тилдеги материалдардын бири-бирине болгон функционалдык өз ара катышындагы маанилик эквиваленттүүлүгү; салыштырылып жаткан эки тилдеги курулуш терминологиясынын берилген тилдик материалдарынын теориялык-практикалык

классификацияга ажыратылышы; англис тилиндеги курулуш терминдеринин теориялык жана практикалык классификацияларынын жана алардын кыргыз тилиндеги шайкештиктеринин салыштырма-лингвистикалык белгилерин баяндап жазуу эсептелет.

Изилдөөнүн апробацияланышы жана илимий иштин жыйынтыктарынын публикацияларда чагылдырылышы. Илимий иш Н.Исанов атындагы КМКТАУнун КЛЖМК жана чет тилдер кафедрасынын кеңейтилген отурумунда талкууланган. Диссертациянын материалы тиешелүү илимий апробациядан өткөн. Изилденип жаткан теманын негизги жоболору илимий-практикалык конференцияларда окулган. Иштин теориялык жана практикалык материалдары боюнча лицензиясы бар, периодикалык илимий басылмаларда 9 илимий макала жарыяланды, биринчиден; иштин теориялык жоболору жана фактылык материалдары боюнча Н.Исанов атындагы Кыргыз мамлекеттик курулуш, транспорт жана архитектура университетинин жана өлкөбүздүн башка жождорунда жыл сайын өтүлүүчү илимий-практикалык конференцияларда илимий жана илимий-усулдук докладдар окулду (2009-2016жж.), экинчиден; анын көптөгөн теориялык аныктамалары, практикалык натыйжалары жана салыштырма жыйынтыктары боюнча бир эле биздин өлкөдө эмес, жакынкы чет өлкөлөрдөгү ар кандай илимий-практикалык конференцияларда, мис., МУИТтин жаш окумуштууларынын илимий конференциясында (2013-2014 гг.), БГУнун окутуучуларынын илимий-теориялык конференциясында (2014 г.) жана Россиянын эл аралык илимий-практикалык конференцияларында баяндамалар жасалды (Новособирск, Тамбов 2016 ж.).

Иштин түзүлүшү. Илимий иш киришүү менен эки баптан, корутундудан, колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин көлөмү - 176 бет.

ИЛИМИЙ ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу негизделип, анын максаты жана милдеттери, изилдөөнүн объектиси жана предмети, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси аныкталган, коргоого сунуш кылынган негизги жоболор, изилдөөнүн баштапкы тили, лингвистикалык анализдин жолдору жана ыкмалары жана апробациянын формалары белгиленди.

I бап «Изилдөөнүн темасы боюнча илимий-илимий-методикалык адабияттарга обзор» деп аталып, тиешелүү илимий адабиятка сереп салынат, салыштырма, типологиялык германдык-түрк тилдери илимдериндеги негизги жоболор такталды.

Изилдөө процессинде тиешелүү илимий адабиятка теориялык-жалпы (обзордук) анализ жүргүзүлдү. Изилдөөнүн жүрүшүндө тиешелүү илимий адабиятка теориялык-обзордук анализ төмөнкү төрт топко таянды:

I. Атайын лексиканын катмарын түзгөн, терминдердин жыйындысы катары терминология маселелери боюнча тилчи-окумуштуулардын фундаменталдык изилдөөлөрүнө таяндык; Изилденип жаткан эки тилдеги терминологиялардын катмарлары жана атайын лексикалары аныкталган тилдик системаларда кызмат кылат, аларга талданбаса, алардын спецификасын түшүнүү кыйын [Бельчиков Ю.А. 1959; Назаралиев Т. 1969; Проблематика определений терминов в словарях разных типов, 1976; Особенности аффиксального словообразования в терминосистемах и норме, 1979; Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В.ж.б.];

II. Англис тилиндеги илимпоздордун азыркы англис тилинин кадимки сөздүк курамын, ошондой эле, андагы терминдердин жана терминдик системин байытуучу негизги булагы болгон, сөз жасоо боюнча фундаменталдык изилдөөлөрүнө таяндык [Зятковская Р. Г. 1971; Каращук П.М. 1977; Langacker R.W.1967; Chafe W.L. 1971; Bolinger D. 1977; ж.б.];

III. Кыргыз тилиндеги англис тилиндегидей эле терминдердин жана терминдик системин байытуучу негизги булагы болгон, сөз жасоо боюнча фундаменталдык изилдөөлөргө таяндык [Кыргыз адабий тилинин грамматикасы, 1980; Грамматика

киргизского литературного языка 1979; Орузбаева Б. О. 1994; Биялиев К. А. 2002; Абдувалиев Н. 2008; и др.];

IV. Салыштырма тили илими боюнча жана ошондой эле, герман тил тобунун англис тилинин, түрк тобуна кирген кыргыз тилинин салыштырма-типологиялык изилдөөлөрүндөгү ыкмалары жана ыктары камтылган фундаменталдык изилдөөлөргө таяндык. [Гатиатуллина З.З 1979; Буранов Дж. 1983; Аракин В.Д.1989; Найманова Ч.К. 2004; Исаев М.К. 2009; Какаева М.Т. 2002; Худайбергенова А.Т. 2003; Акжолова З.П. 2007; Сыдыков Ж.К., Смагулова А.С. 2010; Абдувалиева Г.А. 2015; Калыбекова З.С. 2015 ж.б.].

Биз жогоруда белгилегендей, терминология ачык лексика-семантикалык система болуп эсептелет жана бул анын тилдик эмес катышы менен тилдик уюмдашуусун шарттайт. Терминологиянын тилдик эмес катышы XX-XXI кылымдардын чегинде жаңы маалымат технологиялары, илим, техника жана көркөм өнөрдүн дүркүрөп өнүгүшү менен, атайын терминологиялык белгилөөлөрдү талап кылган тармактар менен аныкталат. Ачык система катары терминологиянын тилдик детерминизацияланышы, негизинен, ар кандай багыттагы үч тилдик процесстерден турат:

1. жалпы колдонулган лексикадан терминге айлануучу терминдешүү процесси;
2. даяр терминдин бир дисциплинадан экинчи дисциплинага өтүүчү кайра терминдешүү (ретерминдешүү) процесси;
3. терминден жалпы колдонулуучу сөзгө өткөн терминдешүү процесси;

Бүгүнкү практикалык терминологияны (бул терминология, негизинен, терминологиялык сөздүктөрдү, бир тилдеги түшүндүрмө жана эки тилдүү түшүндүрмө, котормо сөздүктөрдү түзүү тармагында иштейт) бекемдөөчү жана ага багыт берүүчү теориялык терминологиянын негизги маселелери заманбап лингвистикада жети учурду өз ичине камтыйт:

- 1) терминологияны ачык лексика-семантикалык система катары кароо;
- 2) терминдердин өзүн жана термин сыяктуу сөздөрдү чектөө;
- 3) терминологиялык лексиканын негизги сапаттары тууралуу маселе;
- 4) термин жасоодогу грек-латын элементтери тууралуу маселе;
- 5) сөздүктөрдө терминдерди дал өзүндөй, туура белгилөө маселеси;
- 6) курулуш терминологиясынын өзгөчө курулушу жана касиеттери тууралуу маселе;
- 7) терминологиялык сөз жасоону моделдештирүү маселеси.

Аталган теориялык маселелер тигил же бул жана жеке терминологиялык системалардын же дисциплиналардын материалдарында аздыр-көптүр бир жактуу мотивацияланып чечмеленген, ал эми тилдин бардык жана жеке терминологиялык системаларына бирдей таасир эткен, терминологиянын жалпы теориясы боюнча чечимдер бүгүнкү күнгө чейин жазыла элек.

Терминологиялык иштер Кыргызстанда өткөн кылымдын биринчи чейрегинде колдонмо практикалык аспектиде башталган - кыргыз тилдүү коомдун керектөөсү катары биринчи орунга туура, маанисине дал келген, терминологиялык аталыштар чыккан.

Салыштырма германдык-түрк (ошондой эле түрк-германдык) адабиятынын теориялык анализи көрсөткөндөй, генетикалык жактан тектеш эмес жана грамматикалык жактан ар башка структурадагы эки тилди салыштырып (салыштырма, типологиялык, карама-каршы келүүчү) үйрөнүү биз салыштырып, изилдеп жаткан германдык, аналитикалык англис тили менен түрк тектүү, агглютинативдик кыргыз тилинин мисалында, туура натыйжаларга жеткирүүчү принциптер жыйындысынын негизинде жүргүзүү зарыл.

Мындай генетикалык жактан тектеш эмес жана типологиялык жактан ар башка структурадагы салыштырма изилдөө принциптеринин саны салыштырма тил илиминин теориясында жетиге жетет:

- системалуулук принциби;
- тилдик тибин жана тектештик деңгээлин эске алуу принциби;

- салыштыруунун жетишерлик тереңдиги тууралуу принцип;
- синхрондуулук (үндөштүк) принциби;
- салыштыруудагы эки тараптуулук принциби;
- илимий-изилдөө аппаратынын дал келүүсү тууралуу принцип [Буранов Дж., 1983; Супрун А. Е., 1988; Юсупов У.К., 1988; Исаев М. К., 2009].

Жогоруда белгиленген тектеш эмес, ар башка типтеги тилдердин тилдик каражаттарын изилдөөдө биздин иликтөөбүз үчүн абдан керектүү дагы бир принципти коштук, ал:

- терминологиялык лексиканы салыштырып изилдөө принциби, себеби терминдер, айрыкча маалыматтык-технологиялык, техникалык жана алардын ичинде курулуш терминдери ар кайсы тилдерде бир учурда пайда болбойт.

Ошентип, теориялык планда курулуш терминологиясынын маселелери жалпы германдык-түрк салыштырма тил илиминде да, жеке англис-кыргыз тил илиминде да мурун-кийин каралган эмес.

“Салыштырма сөз жасоо аспектисинде англис жана кыргыз курулуш терминологиясын изилдөөнүн материалдары жана ыкмалары” деп аталган экинчи бапта германдык, аналитикалык англис тили менен түрк тектүү, агглютинативдик кыргыз тилинде курулуш терминдеринин салыштырма сөз жасоосун изилдөөдөгү негизги лингвистикалык мамилелер каралган жана мында кыскача төмөнкүлөрдү айтсак болот:

Биринчиден, кайсы тилдин терминологиясы болбосун, анын ичинде англис, кыргыз тилдеринин терминологиясы да үч жол менен түзүлүп, толукталат жана муну эске алуу өтө маанилүү: 1.сөз жасоо жолу;

2.сөздүн маанисин өнүктүрүү жолу;

3.сөздөрдү башка тилдерден өздөштүрүү жолу.

Эгерде сөз жасоо жолу менен уңгу сөздөрдөн, морфемалардан же мүчөлөрдөн жаңы терминдер жасалса, сөздүн маанилеринин өсүш жолу мурунку түшүнүктү өзгөртүүгө негизделет же азыркы маанисине жаңы маани кошуп, нукура тилдик материалдар менен иштейт, натыйжада көбүрөөк сөз жасоого ыктайт. Муну менен тилдик лексика системасында башка тилден кабыл алуу ар кыл лексика-грамматикалык адаптацияларга дуушар болуп, кабыл алып жаткан тилдин сөз жасоо мыйзамдарына баш ийип калат. Ушуга байланыштуу англис тилинин өнүгүү жолундагы байыркы жана орто мезгилде кабыл алынган сөздөр чет тилден кабыл алынган лексика катары эмес, тетирисинче, нукура англис лексикасы катары кабыл алынган.

Жогоруда айтылгандай, биз бул изилдөөбүздө баштапкы англис тилиндеги сөз жасоо кубулушуна, буга карата салыштырылып жаткан кыргыз тилине көбүрөөк көңүл бурабыз.

Экинчиден, баштапкы англис жана салыштырылып жаткан кыргыз курулуш терминдерин сөз жасоо анализинен өткөрүүдө курулуштун беш этабына салыштырылган, адамдын тилдик эмес өндүрүш-техникалык ишмердиги сыяктуу эле, лексиканын да беш тобун эске алуу зарыл:

1.курулуштун даярдоо этабындагы курулуш технологиясы: документтер, пландар, машина, аспап-шаймандар, ж.б. даярдоо;

1. digger	экскаватор	жерчелгич; экскаватор
fuel-injection engine	дизель	дизель мотор

2. курулуштун баштапкы этабындагы курулуш технологиясы: курулуш аянтчасын даярдоо, чуңкурларды казуу, калыптарды орнотуу, пайдубалга бетон куюу, ж.б.

machinability	пригодный к обработке	иштеткенге даяр
malleability	ковкость, податливость	согууга мүмкүн, соксо болот

3. курулуштун негизги этабындагы курулуш технологиясы: дубал тургузуудагы жумуштар, тосмолорду орнотуу, кабаттарды салуу, чатырды жабуу, анын ичин жасоо, ж.б.;

dash	строительный раствор с галькой	шагыл таштуу курулуш эритмеси
moor	крепить тросами	тросс менен бекитүү; зымдан жасалган жоон аркан менен бекитүү

4. курулуштун акыркы этабындагы курулуш технологиясы: ички жана тышкы коммуникацияларды өткөрүү, сырдап, чаптоо жумуштары, терезе салуу, эшиктерди орнотуу, курулуштун айланасын көрктөндүрүү, ж.б.;

bell	купол; куполообразное включение в кровле	үйдүн, имараттын же башка нерсенин жарым шарга окшоп тоголок болуп, томпоюп турган төбөсү, үстү
badger	устройство для очистки канализационных труб	канализациялык түтүктөрдү тазалоо үчүн аспап

5. курулуштун квалификациялык этабындагы курулуш технологиясы: курулуш же имаратты тиешелүү комиссиянын кабыл алышы, курулуштун түрлөрү: социалдык-маданий, өнөр жай-өндүрүштүк, чарбалык максаттагы, турак-жай, ж.б.;

basin	бассейн; водоем	бассейн; көлмө
building	строительство; здание	курулуш; имарат

Курулуш терминологиялык лексикасынын курулуштун беш этабы менен болгон өз ара катышы, биринчиден, курулуш терминдерин так аныктоого мүмкүнчүлүк берет, экинчиден, курулуштун берилген беш этабы менен курулуш терминологиясы тармагындагы сөз жасоо ыкмалары менен жолдорунун ортосунда кандайдыр бир изоморфизм барбы, ошону байкоого мүмкүнчүлүк берет.

Үчүнчүдөн, салыштырылып жаткан тилдердин эки өзгөчөлүгүн эске алуу зарыл:

1. аналитикалык англис тилинде сөз формаларынын кыскалыгына байланыштуу, көп сөздөр, анын ичинде курулуш терминдери, эки, ал эмес үч сөз түркүмдүк көрүнүштөрдөн тура берет: алар зат атооч да, этиш да же сын атооч да, тактооч да боло алышат;
2. агглютинативдүү кыргыз тилинде индоевропалык тилдердин материалында кабыл алынган түшүнүктөгү этиштин инфинитивдик формасы жок. Биз изилдөөбүздө инфинитив катары сүйлөмдүн курамындагы өзүнүн дистрибуциясына ылайык затташкан этиш же этиштик зат атоочту билдирген кыймыл атоочтун сөз формасын колдонобуз.

Төртүнчүдөн, сөз жасоо кубулуштарын салыштырып изилдөө үчүн аналитикалык англис жана агглютинативдүү кыргыз тилдеринде терминдерди изилдөөнүн эң туура (адекваттуу) ыкмаларынан болуп сөз жасоонун моделдештирүү ыкмасы эсептелинет. Орус советтик германисттери М. Д. Степанова жана И. И. Чернышева модель деп моделдештирилип жаткан кубулуштун схема, шаблон, вариантын түшүнүү менен, бардык герман тилдерине, анын ичинде аналитикалык англис тилине да толук ылайыкташкан сөз жасоонун 13 моделин негиздеп, сунушташкан.

Англис тилинин уңгу түрүндөгү курулуш терминдерин диахрониялык жана синхрониялык жактан да карап чыкса болот.

Диахронияда алар көп маанилүү сөздөрдүн кээ бир маанилеринен келип чыккан лексеманын бир бөлүгүн берет. Бизди англис тилиндеги уңгу сөздөрдүн синхрониялык аспекти кызыктырды, себеби бул илимий ишибиздин максатын - англис тилинин бүгүнкү сөз жасоочу-морфологиялык абалын кыргыз тили менен салыштырып изилдөө түзөт.

Синхрония аспектисинде англис тилиндеги уңгу түрүндөгү курулуш терминдери үч негизги лингвистикалык критерийлер менен аныкталды:

1. семантикалык критерий боюнча бирдиктүү, кыска курулуш семантикасын алып жүрүүчү катары ;

2. морфологиялык критерий боюнча кийинки сөз жасоодо грамматикалык негизди түзгөн уңгулук негиз салуучу структураны алып жүрүүчү катары;

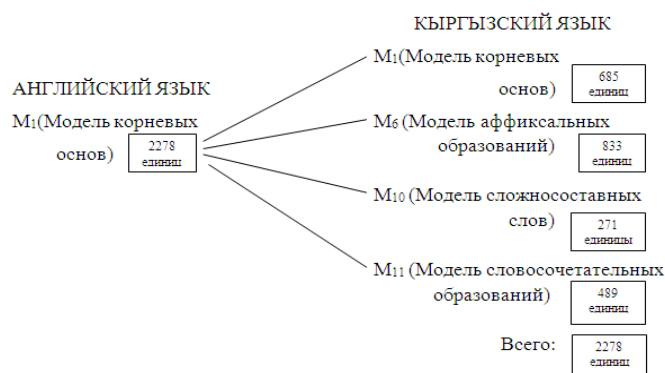
3. фонетикалык критерий боюнча бир жана эки муундагы фонетикалык-фонологиялык структура катары;

Бардык уңгу түрүндөгү англис курулуш терминдери M_1 (Уңгулук негиздердин модели) сөз жасоо моделине дал келгендей аныкталышы керек. Мис.:

№	англисче	орусча	кыргызча
1	disk	круг	тегерек, айлана
2	window	окно	терезе

Баштапкы англис тилиндеги материалда бардыгы болуп курулуш терминдеринин 2278 тилдик бирдиги эсептелди.

Биздин салыштырма изилдөөбүз көрсөткөндөй, англис тилиндеги уңгулук курулуш терминдеринин тобуна кыргыз тилиндеги төрт M_1 , M_6 , M_{10} , M_{11} сөз жасоо моделдери боюнча түзүлгөн лексикалык жана лексика-семантикалык бирдиктер дал келет.

M_1 (Уңгулук негиздердин модели) модели боюнча жасалган кыргыз тилиндеги курулуш терминдеринин саны 685 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
3	balk	бревно, банка	устун
4	gum	смола	чайыр

M_6 (Аффикстер менен жасалуу модели) модели боюнча жасалган кыргыз тилиндеги курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны биздин тилдик материалыбызда 833 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
5	beat	удар, ударять	сок <u>ку</u> , согу <u>у</u> , уру <u>у</u>
6	burn	жечь, прожигать	жагу <u>у</u> , күйгүзү <u>у</u>

M_{10} (Татаал сөздөрдүн модели) модели боюнча жасалган кыргыз тилиндеги курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны биздин тилдик материалыбызда 271 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
7	carry	везти, перевозить	ташуу, тартуу, <u>тартып баруу</u> , жүктөп алуу
8	damage	ущерб, наносить ущерб	зыян, <u>зыян келтирүү</u>

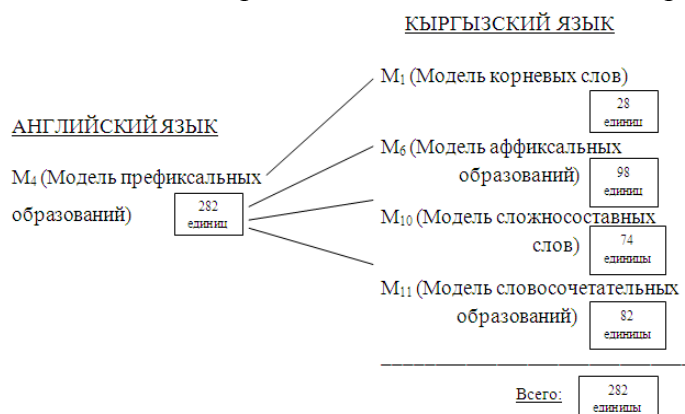
M₁₁ (Сөз айкаштык түзүлүштөрдүн модели) модели боюнча жасалган кыргыз тилиндеги курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны биздин тилдик материалыбызда 489 лексикалык бирдикти түздү.

№	англисче	орусча	кыргызча
9	cheek	боковая стенка	<u>капталдагы дубал</u>
10	pan	поддон, корыто	түркүч, <u>курулуш чылапчын</u>

Префикстер менен түзүлгөн курулуш терминдеринин жалпы саны биздин англис тилиндеги тилдик материалыбызда 282 бирдикти түзүп, M₄ (Префикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо моделине тиешелүү болуп чыкты.

Биз жыйнаган тилдик материалдар көрсөткөндөй, префикстер менен жасалган англис курулуш терминдери келип чыгыш теги боюнча грек-латын тилдеринен келген. Алар: anti-, con-, de-, pro-, re-, trans- ж.б. Нукура англис префикси болуп эсептелген префикс in- жалпы германдык тилдерге таандык жана бүгүнкү күндө көптөгөн герман тилдеринде кездешет.

Префикстер менен түзүлгөн, M₄ (Префикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган англис курулуш терминдерине функционалдык жактан кыргыз тилиндеги M₁, M₆, M₁₀, и M₁₁ моделдери боюнча жасалган лексемалар шайкеш келет.

M₁ (Уңгулук негиздердин модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны 28 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
1	furnace	печь, топка	<u>меш, очок</u>
2	influence	влияние, воздействие	<u>таасир, таасир берүү</u>

M₆ (Аффикстер менен жасалуу модели) модели боюнча жасалган кыргыз курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны биздин фактылык материалыбызда 98 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
3	impurity	примесь	<u>кошулма</u>
4	perform	исполнять	<u>аткаруу</u>

M₁₀ (Татаал сөздөрдүн модели) модели боюнча жасалган кыргыз курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны биздин тилдик материалыбызда 74 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
5	admit	принимать, допускать	<u>кабыл алуу, уруксат берүү</u>
6	transferring	перенос	<u>которуп коюу</u>

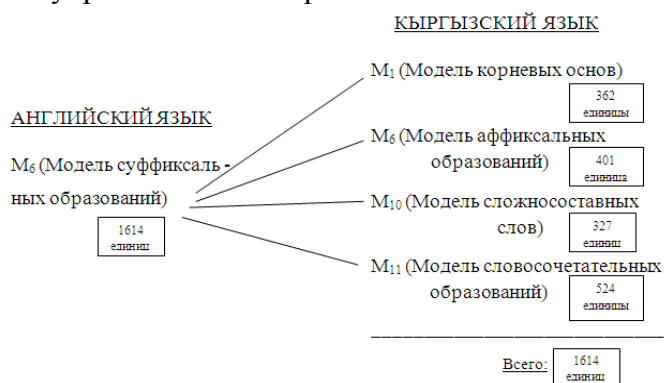
М₁₁ (Сөз айкаштык түзүлүштөрдүн модели) модели боюнча жасалган кыргыз курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктеринин саны биздин тилдик материалыбызда 82 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
7	exhauster	вытяжной вентилятор	соруп чыгаруучу желдеткич
8	return	обратный провод	кайра, артка кеткен зым

М₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) модели боюнча жасалган суффикстер менен түзүлгөн англис курулуш терминдеринин саны биздин тилдик материалыбызда 1614 лексикалык бирдикти түздү.

Англис курулуш терминдерине жүргүзүлгөн биздин лингвистикалык анализ көрсөткөндөй, алардын жасалышында англис сөз жасоо системасындагы бардык зат атоочтук (-tion, -ent, -ism, -ure, -ity, -ern, -er, -ing др.), сын атоочтук жана тактоочтук (-e, -y, -in ж.б.) суффикстер катышат. Англис тилинин сөз жасоо системасындагы маанилүү сөз түркүмдөрүн жасоочу суффикстердин арасынан курулуш терминологиясын жасоодо эң өнүмдүү деп эсептелген зат атоочтун -ing суффикси, кыймыл-аракеттин процессин, ички абалын же ага таандык касиетин билдирген зат атоочтук сөз формаларын жасайт.

М₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган суффикстер аркылуу жасалган англис курулуш терминдерине кыргыз тилинде М₁, М₆, М₁₀, и М₁₁ моделдери боюнча тузүлгөн лексемалар шайкеш келет.

М₁ (Уңгулук негиздердин модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктеринин саны 362 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
1	canopy	тент, козырек	бастырма, <u>калканч</u>
2	power	сила, мощность	<u>күч</u> , күчтүүлүк <u>кубат</u> , кубаттуулук

М₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктеринин саны 401 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
3	environment	окружение, окружающая обстановка	тегеректөө, айланадагы шарттар
4	shutter	заслон, задвижка	жапкыч

М₁₀ (Татаал сөздөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктеринин саны биздин тилдик материалыбызда 327 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
5	harden	затвердевать	<u>катып кеткен, карт болуу,</u> <u>катып калуу, катылануу</u>
6	tapping	выпуск жидкости	<u>суюктукту коё берүү.</u>

М₁₁ (Сөз айкаштык түзүлүштөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктеринин саны биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда 524 лексика-синтаксистик бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
7	approbation	заклучение квалификационной комиссии	<u>кабыл алуучу</u> <u>комиссиянын</u> <u>корутундусу, бүтүмү</u>
8	gutter	водоотвод	<u>суу өткөзгүч</u>

Биздин англис тилдүү фактылык материалыбызда М₈ (Префикс-суффикстик жол менен сөз жасоо модели) жалпы германдык сөз жасоо моделине шайкеш келген релеванттуу префикс-суффикстер аркылуу жасалган курулуш терминдеринин саны 240 лексикалык бирдикти түзөт.

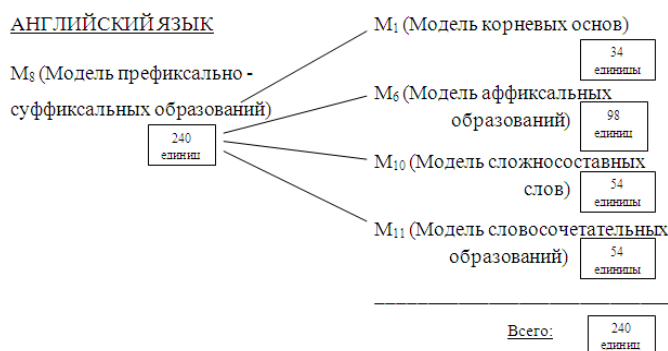
Мындай англис терминдеринин морфологиялык структурасындагы префикстер менен суффикстер 3 катышта өз ара аракеттенишет: 1.грек-латын тегиндеги өздөштүрүлгөн префикстер ушундай эле грек-латын тегиндеги өздөштүрүлгөн суффикстер менен айкалышат;

2.нукура германдык англис префикстери ушундай эле нукура германдык англис суффикстери менен айкалышат;

3. өздөштүрүлгөн грек-латын префикстери нукура германдык англис суффикстери менен айкалышат;

М₈ (Префикс-суффикстик жол менен сөз жасоо модели) моделиндеги префикс-суффикстер менен түзүлгөн англис курулуш терминдерине кыргыз тилдүү фактылык материалыбыздагы 4 М₁, М₆, М₁₀, и М₁₁ сөз жасоо моделдери аркылуу жасалган лексикалык жана лексика-синтаксистик бирдиктер шайкеш келет.

КЫРГЫЗСКИЙ ЯЗЫК

М₁ (Уңгулук негиздердин модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктеринин саны 34 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
1	approach	приближаться, близкий	жакындoo, жакын
2	indent	углубление	тереңдөө, чуңкур

Биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда префикс-суффикстер аркылуу жасалган баштапкы англис курулуш терминдерине шайкеш келген кыргыз функционалдык шайкештиктердин саны 98 лексикалык бирдикти түзөт; Кыргыз

тилиндеги мындай лексикалык бирдиктер М₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча түзүлөт. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
3	impregnate	пропитывать	сиңирүү, сиңиртүү
4	inversion	перевертывание	оодаруу, көңтөрүү, көмкөрүү

Биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда М₁₀ (Татаал сөздөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктердин саны 54 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
5	injection	инжекция, впрыск, вдувание	үйлөө, <u>үйлөп киргизүү</u>
6	regurgitate	хлынуть обратно, извергать	кайра агуу, кайра каптоо

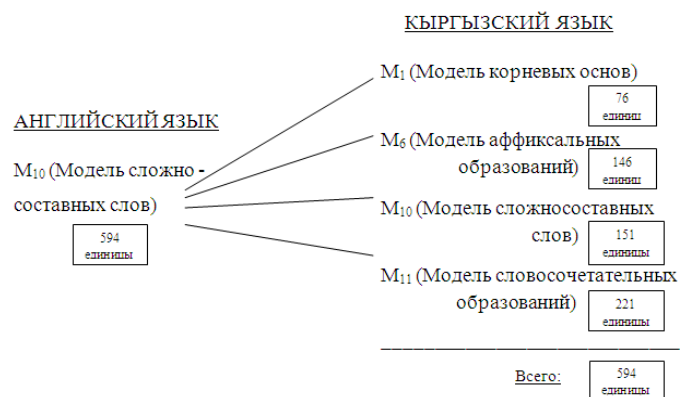
М₁₁ (Сөз айкаштык түзүлүштөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктердин саны биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда 54 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
7	expansivity	способность к расширению	<u>кеңейтүүгө жөндөмдүүлүк</u>
8	incentive	поощрительная доплата	<u>сыйлоо, кошумча акча, сыйлап берилген кошумча маяна</u>

Англис тилиндеги татаал сөздөрдөн жасалган курулуш терминдери М₁₀ (Татаал сөздөрдүн модели) жалпы германдык сөз жасоо модели боюнча түзүлөт. Аларды баштапкы англис тилинде аныктоодо жалпы кабыл алынган лингвистикалык критерийлерден (семантикалык, морфологиялык жана синтаксистик) сырткары, релеванттуу делип татаал лексикалык бирдиктердин чогуу жана дефис аркылуу жазылышын жана тыгыз айкалышын дайыма талап кылган, онтологиялык-гносеологиялык мүнөздөгү фонетика-графикалык принцип (критерий) эсептелет

№	англисче	орусча	кыргызча
1	gasket	уплотнение	тыгыздоо, бүтөө, ныктоо
2	malm-brick	силикатный кирпич	силикат кыш

Татаал англис сөздөрүн бөлүп көрсөтүүнүн фонетика-графикалык принциби биринчиден, бириктирүүчү башкы басымдын болушунда, экинчиден, алардын жазууда чагылдырылышында: чогуу же бөлөк жазылышында көрүнүп турат. Биздин англис тилдүү фактылык материалыбызда татаал сөздөрдөн жасалган курулуш терминдеринин саны 594 лексикалык бирдикти түзөт. Кыргыз тилинде аларга шайкеш келүүчү М₁, М₆, М₁₀, и М₁₁ 4 сөз жасоочу моделдер аркылуу жасалган функционалдык эквиваленттери бар.

М₁ (Уңгулук негиздердин модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктеринин саны биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда 76 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
3	dye-stuff	краситель, окрашивающее вещество	<u>боек, сыр</u>
4	reinforcement	арматура	<u>арматура</u> , жоон темир <u>түтүк</u>

Мындан сырткары, биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда М₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктердин саны 146 лексикалык бирдикти түздү. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
5	admeasurement	обмер, измерение	<u>өлчөө, ченөө</u>
6	blow-out	разрыв	<u>бөлүнүү</u>

М₁₀ (Татаал сөздөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган кыргыз функционалдык шайкештиктердин саны биздин тилдик материалыбызда 151 лексикалык бирдикти түздү. Бирок татаал англис сөздөрүнөн айырмаланып, кыргыз татаал сөздөрү чогуу да, бөлөк да жазылат жана бөлөк жазылганы көп кездешет. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
7	autogenously	автогенный	<u>автогендик</u>
8	workshop	мастерская	<u>устикана</u>
9	basement	подвальный этаж	<u>үйдүн асты</u>
10	leakage	утечка	<u>суу агуу</u>
11	maintenance	техническое обслуживание эксплуатация	<u>техникалык тейлөө</u> , иштетүү колдонуу, пайдалануу
12	withstand	выдерживать противостоять	<u>кармап туруу, каршы туруу, туруктуу болуу</u>

Биздин кыргыз тилдүү фактылык материалыбызда М₁₁ (Сөз айкаштык түзүлүштөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган функционалдык бирдиктердин саны 221 ге жетти жана кыргыз тилиндеги эки бөлүктөн турган сөз айкаштары дээрлик аз кездешет. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
13	autoloader	автопогрузчик	унаадагы жүктөгүч
14	silica-brick	силикатный кирпич	силикат кыш

Алар көбүрөөк үч компоненттүү болушат. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
15	barrier	перегородка	<u>ортого койгон дубал</u>
16	trench	траншея, канава	<u>узун терең аң</u>

четырёхкомпонентные, как, например:

№	англисче	орусча	кыргызча
17	juxtapose	сближать; накладывать друг на друга	жакындатуу, _____ бир <u>биринин үстүнө салуу</u>
18	yielding	оседание кровли	чатырдын чөгүшү

пятикомпонентные, как, например:

№	англисче	орусча	кыргызча
19	acreage	площадь для строительства в акрах	Акр менен эсептелген курулуш аянты
20	self-lighting	самовоспламеняющийся	бат тутануучу, өзү күйүп кетүүчү

Сөз айкаштардан турган англис курулуш терминдери биздин англис тилдүү фактылык материалыбызда 1060 лексикалык бирдикти түзөт жана M₁₁ (Сөз айкаштык түзүлүштөрдүн модели) сөз жасоо модели боюнча жасалат. Өзүнүн синтаксистик мазмуну боюнча баштапкы англис тилиндеги фактылык материалда берилген сөз айкаштык түзүмдөрдүн көпчүлүк бөлүгүн эки (эки компоненттүү) бөлүктөн турган аныктама типтеги сөз айкаштары түзөт. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
1	determination of position	определение места	орун, жер тактоо, аныктоо
2	water gang	дренажный ров	сарыктыргыч аң

Ал эми кыргыз тилиндеги фактылык тилдик материалдарда татаал сөздөрдөн турган англис курулуш терминдерине M₁, M₆, M₁₀ и M₁₁ сөз жасоо моделдери аркылуу жасалган функционалдык эквиваленттер шайкеш келет.

Кыргыз тилинде лексикалык бирдиктер менен берилген M₁ (Уңгулук негиздердин модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган функционалдык шайкештиктердин саны аз санда кездешет. Алар болгону 18 лексикалык бирдикти түзөт. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
3	coloring agent	краситель, пигмент	боёо үчүн колдонулуучу заттар, <u>боек</u>
4	lathe hand	токарь	<u>токарь</u>

Булардын ичинен кыргыз функционалдык шайкештиктердин жарымын орус тилинен кирген сөздөр түзөт. (Мисалды кара.4): токарь).

Кыргыз тилинде лексикалык бирдиктер менен берилген, сөз айкаштарынан түзүлгөн англис курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктери M₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча жасалган жана алардын саны абдан аз, баары болуп 39 лексикалык бирдикти түзөт. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
5	dolly bar	захват, зажим	кармагыч, кыпчыгыч
6	separating tank	отстойник	тундургуч

Сөз айкаштарынан түзүлгөн англис курулуш терминдеринин функционалдык шайкештиктери кыргыз тилинде М₆ (Суффикстер менен жасалуу модели) сөз жасоо модели боюнча жасалып, алардын саны 24 лексикалык бирдиктерди түзөт. Мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
7	back action	задний ход	<u>артка жүрүү, артка кетүү</u>
8	ventilating window	форточка	терезедеги желкөз, терезе желкөз, <u>желкөз</u> .

Бирок, ушул англис тилиндеги курулуш сөз айкаштарынын конструкцияларынын кыргыз тилиндеги функционалдык дал келүүлөрүн М₁₁ (Сөз айкаштарын түзүү модели) модели менен түзүлгөн лексикалык-синтаксистик бирдиктер негизги топту түзөт. Кыргыз тилиндеги 979 лексика-синтаксистик бирдиктердин англис тилиндеги 1060 лексика-семантикалык бирдиктерге каршы коюлушу түшүнүктүү эле көрүнүш, себеби баштапкы англис курулуш сөз айкаштарына, биринчи кезекте, кыргыз тилинде салыштырылып жаткан курулуш маанисиндеги кыргыз сөз айкаштары туура келиш керек. Жана бул жерде эки бөлүктөн турган англис курулуш сөз айкаштарына, салыштырылып жаткан кыргыз тилиндеги эки бөлүктөн турган, үчмүчөлүү, төртмүчөлүү, беш жана андан көп мүчөлүү лексика-синтаксистик конструкциялар функционалдык жактан туура келиши мүмкүн.

Эки компоненттүү, мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
13	autoloader	автопогрузчик	унаадагы жүктөгүч
14	silica-brick	силикатный кирпич	силикат кыш

үч компоненттүү, мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
15	barrier	перегородка	<u>ортого койгон дубал</u>

төрт компоненттүү, мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
17	juxtapose	сближать; накладывать друг на друга	жакындатуу, _____ бир биринин үстүнө салуу
18	yielding	оседание кровин	чатырдын _____ төмөн карай басырылышы

беш компоненттүү, мисалы:

№	англисче	орусча	кыргызча
19	acreage	площадь _____ для строительства в акрах	<u>курулуштун _____ жери акра _____ менен эсептелгенде</u>
20	self-lighting	самовоспламеняющийся	<u>өзүнөн өзү күйүп кетүүчү</u>

Чет элдик англис тилине окутуудагы түпкү максат жана бул максатка жетүүдөгү күнүмдүк милдеттер: практикалык максат - чет тилдик кеп системасына ээ болуу; билим берүү максаты - адистиги боюнча чет тилде белгилүү бир билим топтомуна ээ болуу, программада каралган оозеки кептин чегинде шык-жөндөмдөрдү өнүктүрүү

жана техникалык жождордо адистиги боюнча адабиятты түшүнүү, которуу жана окуу көндүмдөрүн өстүрүүнү өз ичине камтыйт.

Корутунду

Сөз жасоо теориясы менен практикасынын өнүгүшүнөн иликтенген англис тилиндеги курулуш терминдеринин жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерин салыштырма-лингвистикалык жактан изилдөө иштери каралды, илимий ишибизде биз мурун белгилеп, сөз кылган теманын максатка ылайыктуулугу жана зарылчылыгы бекемделди. Айтылган ойду иштин негизги максаты болгон- англис тилиндеги курулуш терминдеринин жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктеринин синхрондук сөз жасоо анализинде турган парадигматика максатына жетип, фактылар менен бекемделди жана ошондой эле бул максатка жетиш үчүн, илимий иште коюлган бардык милдеттер аткарылды:

1. Жалпы тил илими жаатында обзордук-теориялык планда терминология менен терминдердин негизги маселелерине сереп салынды. Бул темага түздөн-түз тиешеси бар жети негизги маселеге анализ жүргүзүлдү:

- Терминологияны ачык система катары кароо;
- Терминдердин өзүн жана термин сыяктуу сөздөрдү чектөө;
- Терминологиялык лекциялардын аныкталган касиеттери;
- Терминдерди түзүүдөгү элементтер;
- Сөздүктөргө терминдерди түшүрүүнүн тууралыгы;
- Техникалык (курулуш) терминологиянын өзгөчө курулушу жана жасалышы;
- Терминологиялык сөз жасоону моделдештирүү жана ар бир маселе боюнча биздин көз карашыбыз айтылды.

2. Обзордук-теориялык тартипте кыргыз тилиндеги жана салыштырма (кыргыз) тил илиминдеги терминология жана терминдер маселелерине анализ жүргүзүлдү. Фактыларда аныкталгандай, Кыргызстанда биринчи сөздүктөр өткөн кылымдын 30-жылдары түзүлө баштаган жана 70-жылдардын башында 70 ке жакын бир тилдүү кыргыз тилиндеги түшүндүрмө жана эки тилдеги орус-кыргыз сөздүктөрү басылып чыккан. Ошого карабай, тилдин теория жаатындагы терминологиялык лексика боюнча негизги иштери өткөн кылымдын 60-жылдарынын аягынан баштап, 70-жылдардын башында гана кыргыз окумуштууларынын аты менен байланыштуу боло баштаган [Дуйшеналиева Г., 1968; Назаралиев Т., 1969; Исабекова А.В., 1971; Биялиев А., 1972; Базаркулова Т., 1973; и др.].

3. Илимий-изилдөө планында англис тилиндеги курулуш терминдеринин жана алардын кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктеринин салыштырма сөз жасоого болгон негизги лингвистикалык мамилелери аныкталды. Мындай негизги мамилердин саны бешке чыкты: 1. Терминологиялык лексиканын синхрондук абалы анын диахрондук калыптанышына карабай, эске алынды; 2. Англис терминдеринин курулуш семантикасы жана алардын кыргыз тилиндеги шайкештиги эске алынды.

3. Баштапкы германдык англис тилинин сөз жасоо структурасындагы конкреттүү типологиялык аналитиканы жана ошондой эле кыргыз тилинин конкреттүү типологиялык агглютинативдик сөз жасоо структурасын негиз кылып алуу зарылчылыгы, албетте, бири-биринен релеванттык сапаттары менен айырмаланат, мисалы, англис тилинде кыргыз тилинде жок этиштик инфинитивдин грамматикалык категориясы бар, ал эми кыргыз тилинде кээ бир өзүнүн белгилери менен англис инфинитивинин категориясына жакындашкан кыймыл атоочторду айтсак болот;

4. Салыштырма сөз жасоо борборуна орус советтик германисттери М. Д. Степанова жана Н. Н. Чернышева тарабынан дыкат иштелип чыккан “сөз жасоо модели” жана “сөз жасоону моделдештирүү” деген түшүнүктөрдү алып чыгуу; салыштырылып жаткан кыргыз тилинин сөз жасоо системасында берилген түшүнүктөр менен алардын маанилик тыянактарын жайылтуу, баштапкы тилдин категория, терминдеринде

салыштырылып жаткан тилдеги кубулуш, каражат жана маанилерди окуп үйрөнүүгө негизделген.

4) Илимий-изилдөө планында баштапкы аналитикалык англис жана салыштырылып жаткан кыргыз тилдеринин сөз жасоо структураларын конкреттүү салыштырып изилдөө өткөрүлдү.

Баштапкы англис тили үчүн маанилүү (релеванттуу) деп төмөнкү алты сөз жасоо модели табылды:

M_1 – Уңгулук негиздердин модели - 2278 лексикалык бирдик;

M_4 - Префикстер менен жасалуу модели - 282 лексикалык бирдик;

M_6 –Суффикстер менен жасалуу модели - 1614 лексикалык бирдик;

M_8 –Префикс-суффикстик жол менен жасалуу модель - -240 лексикалык бирдик;

M_{10} -Татаал сөздөрдүн модели - 594 лексикалык бирдик;

M_{11} -Сөз айкаштык модель - 1060 лексика-синтаксистик бирдик;

Бардыгы: 6068 лексемалар менен сөз айкаштарынын бирдиктери.

Негизинен, англис курулуш терминдерине агглютинативдүү кыргыз тилиндеги болжол менен так эле ушундай, ал эми кыргыз тилиндеги синонимдик эквиваленттерди эске алганда, андан да көбүрөөк лексема менен сөз айкаштарынын бирдиктери шайкеш келет. Функционалдык шайкештиктердин саны -6068 лексема менен сөз айкаштарын түзөт.

Бирок бул жерде курулуштук маанидеги кыргыз тилинин функционалдык шайкештиктеринин сөз жасоосунда негизги үч айырмачылык кездешет:

1) Кыргыз сөз жасоо системасында курулуш терминдери M_4 (Префикстер менен сөз жасоо модели) модели боюнча жасалбайт, себеби кыргыз сөз жасоо системасында префикстер жок;

2) Кыргыз сөз жасоо системасында курулуш терминдери M_8 (Префикс-суффикстик жол менен сөз жасоо модели) модели менен түзүлбөйт, себеби прфикстер деген грамматикалык категория кыргыз тилинде жок болгонуна байланышуу сөз жасоо структуралары да жок;

3) Кыргыз сөз жасоо системасындагы M_1 (Уңгулук негиздердин модели), M_6 (Суффикстер менен жасалуу модели), M_{10} (Татаал сөздөрдүн модели) жана M_{11} (Сөз айкаштык модель) моделдери баштапкы англис структураларында алардын түздөн-түз жана тике корреляттары болуп эсептелбейт.

Акыркы айырмачылык менен дал келбөөчүлүктө түшүнүктүү болгондой, кыргыз тилиндеги сөз жасоочу M_1 (Уңгулук негиздердин модели) модели, мисалы, бир эле англис тилиндеги M_1 (Уңгулук негиздердин модели) модели менен эмес, башка дагы мис., M_4 (Префикстер менен сөз жасоо модели) модели менен да ыңгайлаша алат.

Ошентип, биздин илимий ишибизде анализге алынган англис тилиндеги курулуш терминдеринин жалпы саны 6068 лексемалык бирдикти жана сөз айкаштарын түзөт. Жана ошондой эле алардын кыргыз тилиндеги анализге алынган функционалдык эквиваленттеринин саны да 6068. Жалпысынан алганда, бардыгы - 12136 лексемалык бирдиктен жана сөз айкаштарынан турат.

Коргоого сунуш кылынган теориялык жоболор толугу менен тастыкталды:

Англис курулуш терминдери жана алардын кыргыз тилинде функционалдык дал келишин салыштырып изилдөө көрсөткөндөй, кыргыз тилинин лексикалык-грамматикалык жана сөз жасоо системасында курулуш терминдерин жасоо үчүн керектүү каражаттар гана болбостон, адамзаттын багыттуу курулуш иш-аракеттерин курулуштун өндүрүштүк процесстеринде чагылдырган курулуш терминдери да бар экендиги аныкталды;

Курулуш терминдерин изилдөөдө кыргыз тилинде көп жактуу, түрдүү аспектидеги бай курулуш терминдеринин системасы бар экендиги жана ал көп кылымды карыткан классикалык англис тилиндеги терминдер менен функционалдык жактан дал

келип жана алар сыяктуу эле мааниге ээ боло алары аныкталды. Эгер 1969-жылы кыргыз тил илиминде элдик курулуш терминдеринин маселелери каралган болсо [Назаралиев Т.,1969], бүгүн көп аспектилүү кесиптик курулуш терминдери жана курулуш терминологиясы ар кандай изилдөө, талкуулардын объектиси болууга тийиш.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү басылмалара чагылдырылды:

1. Шакеева Н.М. Проблемы перевода научно-технических текстов [Текст] /Шакеева Н.М. Мамбетказиева Д.А. // Вестник КГУСТА, Бишкек, 2007. №3(17). С. 166-169
- 2.Шакеева Н.М. Котормо теориясындагы трансформациялык жана эквиваленттүүлүк концепциялары [Текст] /Шакеева Н.М. Жумалиева Г.Э. // Вестник КГУСТА, Бишкек, 2010. №3 (29). С. 268-270
3. Шакеева Н.М. Основные вопросы исследования терминологии в сопоставительно-лингвистическом и лингвометодическом аспекте. [Текст] / Шакеева Н.М. // Научный и информационный журнал «Материаловедение», Бишкек, 2014. №2 (5). С. 291-295
4. Шакеева Н.М. Изучение терминоведческих вопросов в кыргызском языкознании [Текст] /Шакеева Н.М. // Вестник БГУ, Бишкек, 2014. №1 (27). С. 219-221
5. Шакеева Н.М. Проблемы терминологии в общем языкознании [Текст] /Шакеева Н.М. // Вестник БГУ, Бишкек, 2014г. №1 (27). С. 105-107.
7. Шакеева Н.М. Английские префиксальные строительные термины и их функциональные соответствия в кыргызском языке [Текст] /Шакеева Н.М. // Вестник КГУСТА, Бишкек, 2015. №1 (47). С.60-64.URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=24329954>
8. Шакеева Н.М. Английские суффиксальные строительные термины и их функциональные соответствия в кыргызском языке [Текст] /Шакеева Н.М. // «Вестник научных конференций», Наука и образование в жизни современного общества, Тамбов, Россия, 2016. №3-1 (7), Часть 1, С 119-124. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25962273>
9. Шакеева Н.М. Английские корневые строительные термины и их функциональные соответствия в кыргызском языке [Текст] /Шакеева Н.М. //ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ И ПРИКЛАДНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: проблемы и результаты, Новосибирск, Россия, 2016. №24 г. С. 133-137. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25458900>
- 10.Шакеева Н.М. Основные корневые строительные термины и их функциональные соответствия в кыргызском языке [Текст] /Шакеева Н.М. //Вестник Кыргызстана, Бишкек, 2016. №1. С 123-128. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=26485617>

РЕЗЮМЕ

диссертации Шакеевой Назиры Мукамбетовны на тему «Английские строительные термины и их функциональные соответствия в кыргызском языке (опыт словообразовательного сопоставления)» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 – сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: терминология, лексика, язык, словообразования, семантика, термин, строительный, вопрос, функциональность, сопоставления, соответствия, модель, структура, слова, материал.

Предметом исследования являются английские и кыргызские слова, или же их отдельно взятые значения, а также словосочетания, которые имеют непосредственное отношение к пяти этапам строительства как к некоему специфическому роду производственной человеческой деятельности.

Объектом исследования являются терминологические единицы английского и кыргызского языков, отражающие понятия строительной индустрии.

Цель исследования заключается в изучении, классификации и описании особенностей формирования и структуры строительной терминологии английского и кыргызского языков в сопоставительном аспекте и установлении функциональных соответствий английских терминов в кыргызском языке.

Методы исследования: морфолого-словообразовательный и компонентно-семантический метод, метод сопоставительного анализа, который позволил нам не только познать общеязыковые типологические свойства сравниваемых языков, но и четко раскрыть индивидуальные языковые свойства и специфику изучаемых языковых структур, также для подтверждения положений, выдвинутые в ходе нашего сопоставительного изучения английской строительной терминологии и соответствующих кыргызских языковых единиц и средств применен приём количественных подсчётов.

Научную новизну исследования определяют следующие результаты: 1) впервые в сопоставительном аспекте рассматриваются строительные термины английского и кыргызского языков, которые представляют собой специфический пласт лексики английского языка, отражающий концептуальное содержание профессии строителей; 2) впервые подвергается комплексному анализу функционально-семантическое содержание строительных терминов кыргызского языка; 3) установлены и дифференцированы словообразовательные модели новых строительных терминов кыргызского языка по аналогии с английскими; 4) на основе английских строительных терминов выявлен словообразовательный ресурс аналогичных терминов кыргызского языка; 5) на основе конкретного языкового материала определены основные направления формирования строительных терминов кыргызского языка.

Область применения: фактические материалы могут послужить первоосновой для составления англо-кыргызского словаря строительной терминологии; её положения, результаты и обобщения могут быть необходимыми при написании учебника по английскому языку для технических специальностей и вузов с кыргызским языком обучения; её языковые фактические, а также и теоретические материалы могут быть полезными для преподавателей английского языка, обучающих кыргызскоязычных студентов вузов строительных специальностей

Шакеева Назира Мукамбетовнанын «Англис тилиндеги курулуш терминдери жана алардын кыргыз тилинде функционалдык шайкештиги (салыштырма сөз жасоо тажрыйбасынын негизинде)» 10.02.20 – салыштырма-тарыхый, типологиялык жана тектештирме тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Өзөктүү сөздөр: терминология, термин, сөз жасоо, семантика, курулуш, функционалдык, салыштырма, шайкештик, сөз жасоо модели, сөздүн структурасы, материал.

Изилдөөнүн предмети катары адамдардын өндүрүш ишмердүүлүгүнө түздөн -түз тиешеси бар, жогоруда каралган курулуштун беш баскычына тиешелүү атайын сөздөр, сөз айкаштары каралды.

Изилдөөнүн объектиси катары англис жана кыргыз тилдериндеги курулуш өндүрүштөрүндөгү түшүнүктөрдү берген терминологиялык бирдиктер каралган.

Изилдөөнүн максаты болуп англис жана кыргыз тилдериндеги курулуш терминологиясынын калыптаныш өзгөчөлүктөрүн жана түзүлүшүн салыштырма аспектиде изилдөө, классификациялоо жана сыпаттоо менен англис терминдеринин кыргыз тилиндеги функционалдык шайкештиктерин аныктоо эсептелет.

Изилдөө усулдары: салыштырылып жаткан тилдердин жалпы типологиялык өзгөчөлүктөрүн изилдөөдө баяндоо, морфологиялык жана сөз жасоо, компоненттик-семантикалык ыкмалар колдонулду. Биздин салыштырма изилдөөдөгү англис тилиндеги курулуш терминдерин кыргыз тилиндеги терминдер менен салыштырууда келип чыккан кандайдыр бир божомолду же жобону тастыктоо же четке кагуу үчүн сөздөрдү статистикалык саноо ыкмасы да колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгын төмөнкү натыйжалар аныктайт: 1) алгачкы ирет куруучулардын кесибинин концептуалдык мазмунун чагылдыруучу, лексиканын спецификалык катмары болуп эсептелген курулуш терминдери англис жана кыргыз тилдеринде салыштырма аспектиде каралды; 2) кыргыз тилинде алгач ирет курулуш терминдеринин функционалдык-семантикалык мазмуну комплекстүү түрдө анализге алынды; 3) англис тили менен аналогия боюнча кыргыз тилиндеги курулушка тиешелүү жаңы терминдердин сөз жасоо моделдери аныкталып дифференцияланды; 4) англис тилиндеги курулуш терминдеринин негизинде кыргыз тилиндеги аналогиялык терминдердин сөз жасоо ресурсу ачыкталды; 5) конкреттүү тилдик материалдын негизинде кыргыз тилиндеги курулушка тиешелүү жаңы терминдердин калыптанышынын негизги багыттары аныкталды.

Колдонуу чөйрөсү: алынган жыйынтыктар курулуш терминдери боюнча англисче-кыргызча сөздүгүн түзүүдө, техникалык жогорку окуу жайларда кыргыз тилинде окуган адистиктерге англисче окуу куралын жазууда жана теоретикалык материалдар боюнча техникалык жогорку окуу жайлардын кыргыз бөлүмдөрүндө англис тилинен сабак берген мугалимдерге колдонмолорду түзүүнүн негизи боло алат.

RESUME

Shakeeva Nazira Mukambetovna

The dissertation «English construction terms and their functional conformity in the Kyrgyz language (the experience of word-building comparison)» is submitted to confer the scholarly degree of the Candidate of Philology Sciences on specialty 10.02.20-comparative-historical, typological and contrastive linguistics.

Key words: terminology, vocabulary, language, word formation, semantics, term, building, question, functionality, comparisons, correspondences, model, structure, words, material.

The subject of the thesis are English and Kyrgyz words, or their separate meanings, as well as phrases that are directly related to the five stages of construction as to some specific kind of productive human activity.

The object of the thesis are terminological units of English and Kyrgyz, reflecting the concepts of the construction industry.

The aim of the thesis is to study, classify and describe the features of the formation and structure of the construction terminology of the English and Kyrgyz languages in a comparative aspect and the establishment of functional correspondences of English terms in the Kyrgyz language.

Research methods: descriptive, morphological-word-formative, component-semantic. During the comparative study of the English construction terminology and the Kyrgyz language units and means, a statistical method of quantitative calculations was applied.

Scientific novelty of our research is determined by the following results: 1) for the first time in a comparative aspect, the construction terms of the English and Kyrgyz languages are considered, which represent a specific layer of the vocabulary of the English language, reflecting the conceptual content of the profession of builders; 2) the functional-semantic content of building terms of the Kyrgyz language is subjected for the first time to a complex analysis; 3) word-formation models of new building terms of the Kyrgyz language are established and differentiated by analogy with English; 4) on the basis of English building terms, the word-forming resource of similar terms of the Kyrgyz language is revealed; 5) on the basis of specific linguistic material, the main directions of forming the building terms of the Kyrgyz language are defined.

Scope of the actual materials can serve as the basis for the compilation of the English-Kyrgyz vocabulary of construction terminology; that its provisions, results and generalizations may be necessary when writing a textbook on English for technical specialties and universities with Kyrgyz language of instruction; its language factual as well as theoretical materials can be useful for English teachers working on building specialties of higher education institutions in Kyrgyz-speaking groups.

